

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ МЕТОДОЛОГИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

и.ф.д., проф. **Курбанов Зият**

Тошкент давлат иқтисодийёт университети

ORCID: 0009-0009-2147-0654

ziyatqurbanov@mail.ru

Аннотация. Мақолада бухгалтерия ҳисоби методологиясининг назарий масалалари ёритилган. “Метод”, “методика”, “методология” тушунчалари борасидаги иқтисодчиларнинг илмий ишлари таҳлил қилиниб, тегишли хулосалар қилинган. Шунингдек, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари шароитида бухгалтерия ҳисоби методологиясининг ўзига хос жиҳатлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: бухгалтерия ҳисоби, метод, методика, методология, бухгалтерия ҳисоби методологияси, IFRS.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МЕТОДОЛОГИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

д.э.н., проф. **Курбанов Зият**

Ташкентский государственный
экономический университет

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические вопросы методологии бухгалтерского учета. Анализируются научные работы экономистов по понятиям «метод», «методика», «методология» и делаются соответствующие выводы. Также анализируются специфические аспекты методологии бухгалтерского учета в контексте международных стандартов финансовой отчетности.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, метод, методика, методология, методология бухгалтерского учета, МСФО.

THEORETICAL ISSUES OF ACCOUNTING METHODOLOGY

DSc, prof. **Kurbanov Ziyat**

Tashkent State University of Economics

Abstract. The article discusses theoretical issues of accounting methodology. The scientific works of economists on the concepts of "method", "procedure", "methodology" are analyzed and relevant conclusions are drawn. Also, the specific aspects of accounting methodology in the context of international financial reporting standards are analyzed.

Keywords: accounting, method, procedure, methodology, accounting methodology, IFRS.

Кириш.

Ҳозирги, иқтисодийни глобаллашуви шароитида бухгалтерия ҳисоби олдида ҳал қилинишини кутаётган муаммолар жуда кўпки, уларнинг ечимини топиш учун чуқур илмий тадқиқотлар олиб боришни зарурят қилиб қўймоқда. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтишда бухгалтерия ҳисобининг методологияси ҳам мазмунан ўзгаради, яъни баъзи муаммолар келиб чиқади. Муаммолар бор эканми, соҳани ўрганувчи фан керак. Карл Попернинг (2000) фикрича: "Биз қайсидир фанни ўрганмаймиз, биз шу фандаги муаммоларни ўрганаемиз". Соколов ва Соколовларнинг (2006) илмий қарашича: барча билимлар қачонки фан (илм) бўлиб шаклланади, қачонки у муҳим, қийин муаммоларга дуч келса.

Адабиётлар шарҳи.

Бизнинг фикримизча, бухгалтерия ҳисоби фан экан, мавжуд муаммоларнинг илмий ечимини топиш зарур экан, унинг ўзига хос методи, методикаси ва методологияси бор. Мазкур илмий мақолада оддийликдан мураккабликка қараб бориш мақсадида, метод, методика ва методология тушунчаларининг моҳиятига тўхталиб, кейин эса бухгалтерия ҳисобининг методи, методикаси ҳамда методологиясини илмий жиҳатдан ўрганишга ҳаракат қиламиз.

Саифназаров, Никитченко, Қосимовларнинг (2004) эътироф этишича: "Метод – бу билимга эришиш усули, маълум тарзда тартибга солинган, онгли ва изчил фаолиятидир. ... Метод билиш усули сифатида сифатида ўрганилаётган объектнинг жиҳатлари ва хоссаларинилабораторияда, илмий тадқиқотчининг миясида акс эттириш усулидир".

Пардаев (2021) метод хусусида қуйидаги фикрларни билдирган: "Метод грекча "methodos" сўздан олиниб назария, таълим ва амалиётни ўрганишдаги ёндашув йўллари дир. Кенг маънода метод табиат ва жамиятдаги жараёнлар, предметлар ҳамда воқеликларни тадқиқ этишнинг ўзаро боғланган ялпи усуллари, тамойиллари, шунингдек ҳақиқатни билишнинг воситалари, услублари ва йўллари тушунилади".

Энди "методика" тушунчасининг моҳиятига тўхталамиз. Бу борада ҳам олимлар фикрларини ўрганаемиз ва тегишли хулосалар қиламиз.

Шарованинг (1999) эътироф этишича: Методика – бу қўйилган мақсадга эришиш ёки бирор фаолиятга эришишда қўлланиладиган усуллари йиғиндиси дир.

Усатованинг (2008) ёзишича: "Методика – тадқиқотчи томонидан қўлланиладиган методлар, усуллар, техник воситалар йиғиндиси дир". Ўзининг фикрини давом эттириб, Л.В.Усатова методика тадқиқотнинг аниқ объектга боғлиқ ҳолда ўзгаради дейди.

Пардаевнинг (2021) фикрича: "Методика – аналитик тадқиқотни янада мақсадга мувофиқ бажарилишининг усуллари ва қоидалари мажмуидир".

Энди "методология", "фан методологияси", "бухгалтерия ҳисобининг методологияси" тушунчаларнинг моҳиятини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Саифназаров, Никитченко, Қосимовлар (2004) фикрича: "Методология – бу фанда фойдаланиладиган билиш воситалари, усулларининг мажмуи, шунингдек, фаннинг ижодий билиш ва амалий ўзгартириш фаолиятини ташкил этиш воситалари, шарт-шароитлари ва принципларини ўрганувчи илмий-фалсафий билим соҳасидир".

Зарецкийни (2023) тақидлашича, "Бухгалтерия ҳисоби методикаси — иқтисодий фаолият жараёнида иқтисодий ресурслар (активлар) ва уларнинг манбалари (ўз капиталлари ва мажбуриятлари)нинг ҳақиқий қийматини шакллантириш технологиясидаги мантиқий изчил босқичлар ва усулларнинг тартибланган мажмуи.

Бухгалтерия ҳисоби методологияси — бухгалтерия ҳисоби усулларини қуришнинг асосий тамойиллари (қоидалари) мажмуи бўлиб, уларни амалга ошириш унинг асосий мақсадига эришиш ва унга қўйилган вазифаларни ҳал қилишни таъминлайди" (Зарецкий, 2023).

Бошқа манбада (2026) келтирилишича, “Бухгалтерия ҳисоби методологияси корхонанинг молиявий операцияларини ҳисобга олиш, таснифлаш, умумлаштириш ва ҳисобот бериш учун қўлланиладиган тизимли тамойиллар, қоидалар ва тартибларни англатади. Ушбу методологиялар молиявий ҳисобот учун асос бўлиб, молиявий маълумотларнинг ишончли ва шаффоф тақдим этилишини таъминлайди. Бухгалтерия ҳисобининг самарали методологияси бухгалтерия баланси, даромадлар тўғрисидаги ҳисобот, хусусий капитал ва пул оқими тўғрисидаги ҳисоботларни ишончли тайёрлаш учун жуда муҳимдир” (Accounting methodologies, 2026).

Малофеева ва бошқаларнинг (2025) фикрича, “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IFRS) жорий қилинган кундан бошлаб бутун дунё бўйлаб компанияларнинг бухгалтерия ҳисоби методологияси ва ҳисоботига катта таъсир кўрсатди”.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотимиз бухгалтерия ҳисоби методологиясининг ҳозирги ҳолатини таҳлил этиш мақсадида олиб борилган бўлиб, унинг назарий масалалари ўрганилиб, умумлаштирилган ҳолда тегишли таклифлар ишлаб чиқилди ва такомиллаштириш бўйича вазифалар белгилаб олинди. Тадқиқот жараёнида назарий қарашлар таққосланиб ва ҳар хил усуллардан фойдаланилиб хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилди.

Таҳлиллар ва натижалар муҳокамаси.

Ҳозирги замон фанида кенг қўлланилаётган ва ривожлантирилаётган умумилмий ёндашувлар ва тадқиқот методлари фалсафа билан махсус фанларнинг фундаментал назарий-методологик қоидалари ўртасида ўзига хос оралиқ методология бўлиб хизмат қилади. Махсус фанлар методологияси, масалан, “бухгалтерия ҳисоби методологияси”, “аудит методологияси”, “иқтисодий таҳлил методологияси”, “солиқ ҳисоби методологияси” ва бошқалар.

Махсус фанлар, шу жумладан бухгалтерия ҳисоби методологияси фан олдида турган муаммоларни махсус методлардан фойдаланган ҳолда ечимини топишни ҳал этиш лозим.

Бухгалтерия ҳисоби методологиясини талқин қилиш компаниянинг молиявий ҳисоботларини тайёрлашда қилган асосий тахминлари ва танловларини тушунишни ўз ичига олади. Бухгалтерия ҳисобининг турли услублари, ҳатто бир хил иқтисодий ҳодиса учун ҳам турли хил молиявий натижаларга олиб келиши мумкин. Масалан, компания нақд пул оқимидан қатъи назар, даромадлар олинган пайтдаги даромадларни ва амалга оширилган харажатларни тан оладиган ҳисоб-китоб бухгалтерия ҳисоби ёки нақд пул асосидаги бухгалтерия ўртасида танлов қилиши мумкин. Бу компаниянинг маълум бир даврдаги молиявий кўрсаткичларини янада тўлиқроқ кўриш имконини беради. Қайси махсус бухгалтерия методологиялари қўлланилишини тушуниш (масалан, даромадларни тан олиш, инвентаризацияни баҳолаш ёки харажатларни тан олиш учун) молиявий таҳлил ва компаниялар ўртасидаги таққослаш учун жуда муҳимдир.

Кўпинча жамоатчилик томонидан бир-бирининг ўрнида ишлатилсада, “бухгалтерия ҳисоби методологиялари” ва “бухгалтерия ҳисоби стандартлари” бир-биридан фарқ қиладиган, аммо бир-бирига боғлиқ бўлган тушунчаларни англатади. GAAP ёки IFRS каби бухгалтерия ҳисоби стандартлари қандай молиявий маълумотлар тақдим этилиши ва қандай тақдим этилиши кераклигини белгилайдиган ишончли қоидалар ва кўрсатмалардир.

IFRS стандартларини қабул қилиш бухгалтерия ҳисоби методологиясини сезиларли даражада қайта кўриб чиқишни талаб қилади, чунки МҲХСлари ҳисобот молиявий кўрсаткичларига таъсир кўрсатди. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IFRS) бухгалтерия ҳисоби методологиясига сезиларли таъсир кўрсатади,

бу эса компанияларнинг молиявий маълумотларни тан олиш, ўлчаш ва тақдим этиш усулларини ўзгартирувчи, глобал шаффофлик ва таққосланувчанликни таъминлаш, даромадлар, активлар ва мажбуриятлар каби кўрсаткичларга таъсир кўрсатиш ва молиявий маълумотларни ўзгартиришни ўзгартирувчи изчил, тамойилларга асосланган асосни тақдим этади.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IFRS) корпорацияларининг молиявий ҳисоботларини изчил, шаффоф ва бутун дунё бўйлаб осон таққослаш учун мўлжалланган бухгалтерия ҳисоби тамойиллари тўпламидир. IFRS ҳозирда 167 мамлакат, шу жумладан Европа Иттифоқи мамлакатлари учун кенг қамровли профилларни тақдим этади.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари шароитида бухгалтерия ҳисоби методологиясининг ўзига хос жиҳатлари:

МҲХС мақсади: инвесторлар, кредиторлар ва бошқа қародор томонида қабул қилинадиган иқтисодий қарорлар учун фойдали молиявий маълумотларни шакллантириш. Ушбу қарорларни қўллаб-қувватлаш концепцияси барча методологиянинг асосидир.

Активлар ва мажбуриятларни тан олиш ва баҳолаш:

- тан олиш (Recognition): Фақат келажакда иқтисодий фойда (актив учун) ёки манфаатлар чиқиши (мажбурият учун) эҳтимоли бўлганда ва қиймати ишончли баҳоланиши мумкин бўлганда балансга қўйилади.

- баҳолаш (Measurement): Биринчи навбатда ҳақиқий (адолатли) баҳо (Fair Value) моделга асосланади.

Даромад ва харажатларни тан олиш:

- даромад тасдиқлаш (Revenue recognition): МҲХС 15 стандарти аниқ, 5 қадамли назарияни таклиф қилади: 1) Шартнома тан олинди, 2) Ижро объекти аниқланди, 3) Нарх белгиланди, 4) Нарх операция объектига тақсимланди, 5) Операция объекти ижро этилганда даромад тан олинди.

- харажатлар: Даромад пайдо бўлган дақиқада ўзлаштирилади (мослик принципи).

Профессионал мулоҳаза (Professional Judgement): Бу МҲХС методологиясининг ядроси. Ҳар бир стандарт ҳамма ҳолатларни қамраб олмайди. Бухгалтер ва менежер маълумотнинг моддийлиги, активнинг фойдаси, баҳолаш усулини танлашда ўзларининг асосланган профессиональ мулоҳазасини қўллаши керак.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда, методология маълум бир, ҳатто, «энг муҳим метод»га ҳам боғлиқ бўлмайди деган хулосага келишимиз мумкин. «Олим ҳеч қачон фақат битта таълимотга таяниб қолмаслиги, ҳеч қачон ўз тафаккур методларини фақат битта фалсафа билан чеклаб қўймаслиги керак». Методология алоҳида методларнинг оддий йиғиндиси, уларнинг «механик бирлиги» ҳам эмас. Методология – турли даражадаги усул ва тамойилларнинг фаолият соҳалари, йўналишлари, эвристик имкониятлар, мазмунлар, тузилмалар ва ҳоказоларнинг мураккаб, яхлит ҳамда мувофиқлаштирилган тизими.

Юқоридаги таърифларни илмий таҳлили қилиниши асосида биз “Методика – бу тадқиқотни, ишларни амалга оширишда, мақсадга эришишда қўлланиладиган методлар, усуллар, қоидалар, воситалар мажмуасидир” деган хулосага келдик.

Юқорида “методология” тушунчасига берилган таърифлардан келиб чиққан ҳолда, “Методология – бу объектни илмий билишда қўлланиладиган тамойиллар, усуллар, воситалар ва методлар тизими тўғрисидаги таълимотдир” деган хулосага келдик.

Бизнинг фикримизча, фан методологияси – бу махсус фанлар бўйича муаммоларни ўрганишда, билишда қўлланиладиган методлар, тамойиллар ва воситалар ҳақидаги таълимотдир.

Бухгалтерия ҳисоби методологияси — бу ташкилот фаолияти тўғрисида молиявий маълумотларни тўплаш, ҳисобга олиш, умумлаштириш ва тақдим этиш учун фойдаланиладиган принциплар, қоидалар, усуллар ва амалиётлар тизими.

МҲҲС шароитида бухгалтерия ҳисоби методологияси — бу инвестор учун фойдали ҳақиқий ва объектив молиявий маълумотларни тайёрлаш учун концептуал принциплар ва кенг профессионал мулоҳаза асосида ишлайдиган тизимдир. У ҳисоботнинг шакли эмас, унинг мазмуни ва у қандай қарорларга ёрдам беришига эътибор қаратади. Миллий стандартлардан асосий фарқи — маълумот бериш философиясининг ўзгаришидир.

Юқоридагилар асосида хулоса қиладиган бўлсак, ” Бухгалтерия ҳисоби методологияси – бу бухгалтерия ҳисоби бўйича муаммоларни илмий ўрганишда, билишда, ечимини топишда қўлланиладиган методлар, тамойиллар, воситалар ва амалиётлар тўғрисидаги таълимотдир”.

Адабиётлар / Литература / Reference:

Accounting methodologies. (2026) <https://diversification.com/term/accounting-methodologies>. 5.01.2026.

Malofeeva T., Ulyanova N., Dzhioeva A. (2025) The Effect of IFRS Adoption on Accounting Quality and Re-orting: Evidence from Russia. *Journal of Corporate Finance Research*. 19. (2): 96-109. <https://doi.org/10.17323/j.jcfr.2073-0438.19.2.2025.96-109>.

Зарецкий В.О. (2023) Теоретические основы бухгалтерского учета. БГЭУ.

Карл Поппер (2000) Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критика –М.: 242 стр.

Пардаев М.Ц. (2021) Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. 2-нашр. – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», -588 бет

Саифназаров И., Никитченко Г., Қосимов Б. (2004) Илмий ижод методологияси. “Янги аср авлоди” -42 б.

Соколов Я. В. Соколов В.Я. (2006) История бухгалтерского учета: Учебник. -2-стр. изд. – М.: Финансы и статистика, – 13 стр.

Усатова Л.В. Формирование управленческой и налоговой составляющей учетно-аналитической системы расходов в условиях неопределенности в период автордиссертации д.э.н., Орел, 2008. 48 стр.

Шарова М.Д. (1999) Психология и логика: учебник. –М.: ИНФРА-М, - 200 стр